

ՀՏԴ՝ 911.6

DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-55

ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԳԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
2001-2025 թթ.

Արտաշես Գ. Բոյաջյան, Գայանե Ռ. Ավետիսյան

Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվ. պետական համալսարան, Գյումրի. ՀՀ

Անվտոմում

Նախաբան. Շիրակի մարզում 2001–2025 թթ. շարունակվել է բնակչության թվաքանակի նվազման միտումը, թեև դրա տեմպերը զգալիորեն դանդաղել են նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատ: Եթե 1987–2001 թթ. մարզի բնակչությունը կրճատվել է շուրջ 29,6%-ով, ապա 2001–2025 թթ. նվազումը կազմել է 14,5%: Նույն ժամանակահատվածում ՀՀ բնակչության թիվը նվազել է 4,3 %-ով: Չնայած 2000-ական թվականներից արձանագրված սոցիալ-տնտեսական հարաբերական կայունացմանը, Շիրակի մարզը շարունակում է մնալ հանրապետության սոցիալ-տնտեսական առումով առավել խոցելի մարզերից մեկը՝ գործազրկության բարձր մակարդակով, արտագաղթի շարունակական միտումով և բնական վերարտադրության ցուցանիշների անկմամբ:

Սույն հոդվածի նպատակն է համալիր վերլուծել Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական զարգացումները XXI դարի առաջին քառորդում՝ բացահայտելով առկա միտումները և հիմնախնդիրները: Հետազոտության հիմնական խնդիրներն են՝

- գնահատել բնակչության թվաքանակի շարժունքացի և ծերացման միտումները,
- վերլուծել զբաղվածության և գործազրկության հիմնահարցերը,
- բացահայտել բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների արտահոսքի պատճառները,
- ուսումնասիրել տնտեսության տարածքային կազմակերպման առանձնահատկությունները,
- գնահատել համայնքների խոշորացման սոցիալ-տնտեսական հետևանքները:

Հետազոտության գիտական նորույթը պայմանավորված է Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական գործընթացների համակարգային, փոխկապակցված վերլուծությամբ՝ 2001–2025 թթ. տվյալների հիման վրա, ինչպես նաև տարած-

քային զարգացման և ժողովրդագրական փոփոխությունների համադրական գնահատմամբ: Մեթոդաբանություն և մեթոդներ: Ուսումնասիրությունը հիմնված է պաշտոնական վիճակագրական տվյալների, համայնքների զարգացման ծրագրերի, գիտական հրապարակումների և դաշտային նյութերի վրա: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են ինչպես համընդհանուր, այնպես էլ մասնակի մեթոդներ՝ համադրելով հասարակական աշխարհագրության, տնտեսագիտության և վիճակագրության տեսական և կիրառական գործիքակազմերը:

Բանալի բառեր՝ արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, բնակչության շարժընթաց, արդյունաբերական ներուժ, սոցիալական ոլորտ, համայնքների խոշորացում, միգրացիա, ուրբանիզացիա:

Ինչպես հղել՝ Բոյաջյան Ա., Ավետիսյան Գ. Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական դրությունը 2001-2025 թթ. // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2026: Հ. 1 (29), 55-72 էջեր: DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-55

SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS OF THE SHIRAK REGION (2001–2025)

Artashes G. Boyajyan, Gayane R. Avetisyan

Sirak State University after M. Nalbandyan, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: During the period 2001–2025, the Shirak region has continued to experience a decline in population, although the rate of decrease has slowed considerably compared to the preceding period. Whereas between 1987 and 2001 the population of the region declined by approximately 29.6%, during 2001–2025 the reduction amounted to 14,5%. Over the same period, the population of the Republic of Armenia decreased by 4.3%. Despite the relative socio-economic stabilization observed since the early 2000s, the Shirak region remains one of the most socio-economically vulnerable regions in the Republic, characterized by persistently high unemployment, ongoing out-migration, and declining indicators of natural population growth.

The aim of this article is to provide a comprehensive analysis of the socio-economic and demographic developments of the Shirak region in the first quarter of the twenty-first century, identifying key trends and major challenges. The main objectives of the study are to:

- assess trends in population dynamics and ageing;
- analyze issues related to employment and unemployment;
- identify the underlying causes of the outflow of highly qualified specialists;
- examine the characteristics of the territorial organization of the economy;
- evaluate the socio-economic consequences of community consolidation.

The scientific *novelty* of this study lies in the systemic and integrated analysis of the socio-economic and demographic processes in the Shirak region based on data for 2001–2025, as well as in the comparative assessment of territorial development and demographic change. *Methodology and Methods:* The study is based on official statistical data, scholarly publications, and field research materials. It employs a multidisciplinary and multi-method approach, integrating theoretical and applied tools from human geography, economics, and statistics.

Key words: *industry, agriculture, population dynamics, industrial potential, social sector, community consolidation, migration, urbanization.*

Citation: Boyajyan A., Avetisyan G. *Socio-economic conditions of the Shirak region (2001–2025)*//

"Scientific Works" of the Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA: Gyumri, 2026. Vol. 1/29/. 55-72 pp.. DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-55

Ն Ե Ը Ա Ծ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն. Շիրակի մարզի 2001–2025 թթ. սոցիալ-տնտեսական զարգացումները մինչ այժմ ուսումնասիրվել են հատվածային և ոչ համակարգված՝ հիմնական շեշտը դնելով Գյումրու վերականգնման ընթացքի վրա: Միաժամանակ առկա են փաստական թարմ տվյալների բացթողումներ, իսկ մարզի մյուս տարածքների սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական գործընթացները համապարփակ հետազոտված չեն:

Սույն ուսումնասիրության նպատակն է համակարգված կերպով ներկայացնել Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական զարգացումները՝ ընդգրկելով և՛ քաղաքային, և՛ գյուղական բնակավայրերը: Վերջին քսանհինգ տարիների ընթացքում մարզի նախկին տնտեսական ներուժի անկումն ու ձևավորված ճգնաժամային միտումները առավել սուր են արտահայտվել հատկապես Ամասիայի և Աշոցքի միավորված համայնքներում, ինչպես նաև սահմանամերձ գյուղերում (Արդենիս, Աղվորիկ, Ծաղկուտ, Բերդաշեն, Պաղակն և այլն), որտեղ սոցիալ-տնտեսական խնդիրներն ու տարածքային անհամաչափությունները նպաստում են բնակչության արտահոսքին և բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական դեգրադացիային [5]:

Վ Ե Ը Լ ՈՒ Ծ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն.

Վարչատարածքային նոր բաժանում և ժողովրդագրական իրավիճակ:

XXI դարի սկզբին ՀՀ-ում մեկնարկեց համայնքների խոշորացման քաղաքականությունը՝ վարչատարածքային կառավարման արդյունավետության բարձրացման նպատակով [10]: Շիրակի մարզում միավորումները իրականացվել են երեք փուլով (2016, 2017, 2021 թթ.), որի արդյունքում ներկայում գործում է 6 համայնք՝ Գյումրի, Ախուրյան, Արթիկ, Անի, Աշոցք և Ամասիա: Թեև բնակավայրերի թվաքանակում էական փոփոխություններ չեն գրանցվել, համայնքների թիվը կտրուկ նվազել է: Մարզը պայմանականորեն բաժանվում է հինգ տարածաշրջանների, որոնց վարչական սահմանները հիմնականում համընկնում են խոշորացված համայնքների հետ (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Շիրակի մարզի համայնքների և բնակավայրերի թվի շարժընթացը

Համայնք, բնակավայր	2001	2017	2018	2023
Քաղաքային համայնք	3	3	3	6
Գյուղական համայնք	116	79	42	
Քաղաքային բնակավայր	3	3	3	3
Գյուղական բնակավայր	127	128	127	127

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ տվյալները, <https://armstat.am/file/doc/99459073.pdf>, <https://armstat.am/file/doc/99504978.pdf>, <https://armstat.am/file/doc/99509883.pdf>, <https://armstat.am/file/doc/99542183.pdf>, ղիտվել է 22.01.2026:

Աղյուսակ 2-ի տվյալների¹ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 2001–2025 թթ. Շիրակի մարզի բնակչությունը նվազել է 41,0 հազարով (14,5 %), որի 88,4 %-ը բաժին է ընկնում Գյումրիին: 1988–2001 թթ. նվազումը կազմել է շուրջ 108 հազար (30 %)՝ հիմնականում քաղաքային բնակչության հաշվին: 2001–2025 թթ. քաղաքային բնակչությունը կրճատվել է 36,0 հազարով (20,7 %), գյուղականը՝ 5,0 հազարով (4,6 %), ինչի հետևանքով քաղաքայինացման մակարդակը նվազել է 61,5 %-ից մինչև 57,1 %: 1988–2025 թթ. ընդհանուր կրճատումը կազմել է 122,8 հազար, որից 115,9 հազարը բաժին է ընկնում Գյումրիին, ինչը փոխել է մարզի բնակչության տարածքային կառուցվածքը:

Աղյուսակ 2

Շիրակի մարզի մշտական բնակչության թվի շարժընթացը

Համայնքներ	2001	2011	2022	2025	Տարբերությունը %-ով 2001-2025	Տարբերությունը %-ով 2022-2025
Գյումրի	150917	121976	112301	114700	-24,0	+2,1
Ախուրյան	46159	41546	39988	41202	-10,7	+3,0
Արթիկ	48805	54065	48789	49716	+1,9	+1,9
Անի	20450	18958	19282	19703	-3,7	+2,2
Աշոցք	9917	9090	9681	10846	+9,3	+12,0
Ամասիա	7141	6306	5443	6233	-12,9	+14,5
Ընդամենը	283389	251941	235484	242400	-14,5	+2,9

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են. Պոտոսյան Ա.Հ., ՀՀ գյուղական բնակչությունը և բնակավայրերը, Եր. 2013, էջ 256, ՀՀ Շիրակի մարզի առկա և մշտական բնակչությունը (քաղաքային, գյուղական) ըստ 2001 և 2011 թթ. մարդահամարների տվյալների, <https://armstat.am/file/doc/99482923.pdf>, <https://armstat.am/file/doc/99564433.pdf> դիտվել է 23.01.2026

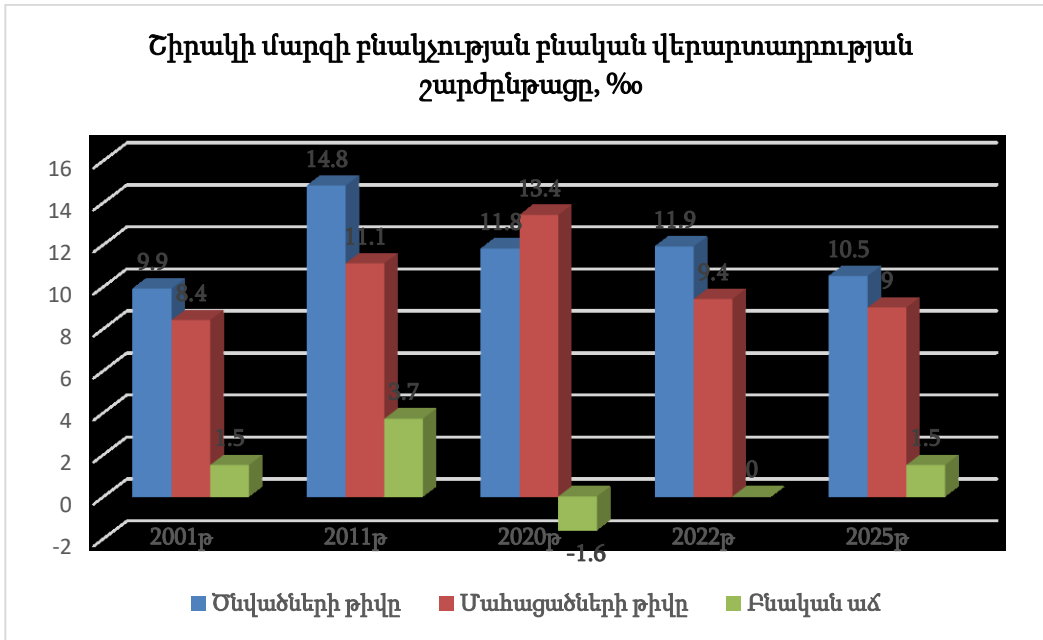
2022–2025 թթ. արձանագրվել է 6,9 հազար (2,9 %) աճ՝ պայմանավորված բնական աճով և արտաքին միգրացիայով: 2023 թ. նոյեմբերի դրությամբ մարզում բնակչություն է հաստատել Արցախի Հանրապետության 4148 քաղաքացի, հիմնականում Գյումրիում: 2022թ. ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով Գյումրիում ժամանակավորապես բնակչություն է հաստատել նաև շուրջ 2000 օտարերկրացի, հիմնականում ՌԴ քաղաքացիներ, որոնց մի մասը հետագայում հեռացել է [4]: COVID-19 համավարակի տարիներին (2020–2022) բնակչության թվաքանակի կարճաժամկետ աճը ևս պայմանավորված էր սեզոնային արտագնա աշխատանքի մեկնողների թվի շեշտակի նվազումով, թեև բնական շարժի մնացորդը բացասական էր:

2020 թ. Շիրակի մարզի բնակչության թիվը կազմել է 231,4 հազար [11], իսկ 2022 թ.՝ 235,5 հազար: 2001–2024 թթ. բնական աճը կազմել է 16,2 հազար (տարեկան միջինը՝ 673 մարդ) (գծապատկեր 1), ինչը վկայում է վերարտադրության ցածր մակարդակի մասին և մոտ ապագայում հնարավոր անցման՝ նեղացված վերարտադրության [11]: Ժողովրդագրական քաղաքականությունը բավարար արդյունավետություն չի ցուցաբերում, իսկ

¹ 2001, 2011, 2022 ՀՀ մարդահամարի արդյունքների ցուցանիշներն են, իսկ 2025թ. ներկայացնում է ընթացիկ հաշվառման տվյալները:

սոցիալ-տնտեսական անհամաչափությունները խորանում են. 2024 թ. Գյումրիի միջին եկամուտը կազմել է Երևանի ցուցանիշի 45,9 %-ը (2018 թ.՝ 65 %) [14, էջ 135]:

Գծապատկեր 1

Գծապատկերը կազմելիս օգտագործվել են. ՀՀ ԱՎԿ նյութերը,

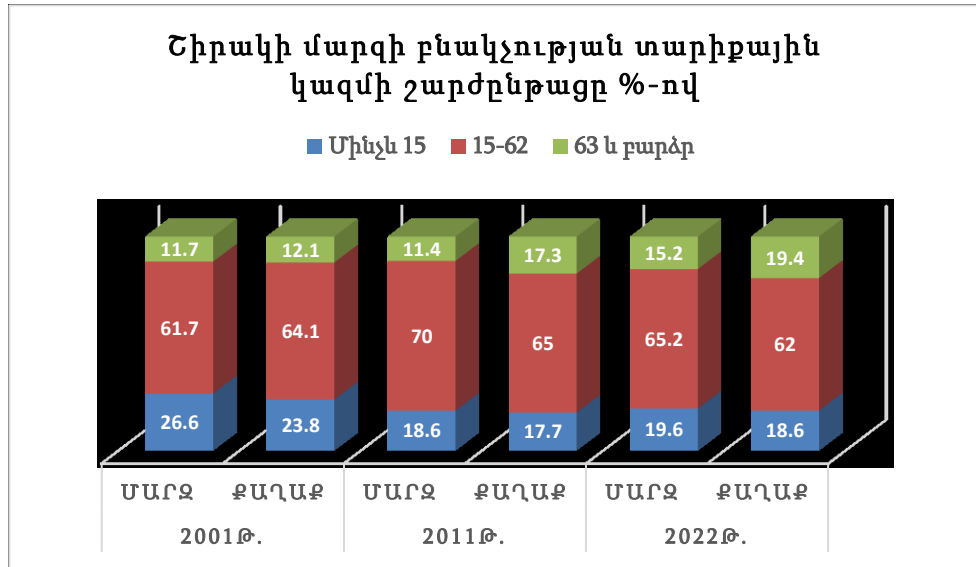
https://armstat.am/file/article/marzer_2025_4.pdf, https://armstat.am/file/article/marzer_2023_4.pdf,
https://armstat.am/file/article/marzer_2022_4.pdf, <https://armstat.am/am/?nid=81&id=1401>,
https://armstat.am/file/article/marzer-iii_6.pdf ղիտվել է 23.01.2026

Մեռատարիքային կառուցվածքում նկատվում է կանանց հարաբերական գերակայություն. 2022 թ. տղամարդկանց մասնաբաժինը մարզում կազմել է 47,6 %, Գյումրիում՝ 44,7 %, ինչը պայմանավորված է տղամարդկանց արտագաղթով և կյանքի միջին տևողության տարբերություններով [1, էջ 120]: Միաժամանակ ձևավորվել է բնակչության ծերացման միտում. քաղաքային բնակավայրերում 63 և բարձր տարիքի բնակչության մասնաբաժինը գերազանցում է մինչև 15 տարեկանների թվին, ինչը վկայում է ժողովրդագրական անցման ուշ փուլերի մասին (գծապատկեր 2):

Ընդհանուր առմամբ, Շիրակի մարզում դիտարկվում է բնակչության թվաքանակի երկարաժամկետ նվազում, ծերացում և սոցիալ-տնտեսական անհամաչափությունների խորացում, ինչը պահանջում է տարածքային համաչափ զարգացման և եկամուտների աճին ուղղված նպատակային քաղաքականություն:

Արդյունաբերություն:

Շիրակի մարզի ժամանակակից տնտեսական հիմքերը ձևավորվել են 1990-ականներին: XXI դարի սկզբին, ինչպես ամբողջ ՀՀ-ում, արձանագրվել են բարձր աճի տեմպեր (2001–2008 թթ.՝ միջին տարեկան >12 %) [17, էջ 207], սակայն 2008 թ. համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը հանգեցրել է 14,1 %-անոց անկման [18, էջ 27]:

Գծապատկերը կազմելիս օգտագործվել են. ՀՀ ԱՎԿ նյութերը, https://armstat.am/file/article/marzer_2025_4.pdf, https://armstat.am/file/article/marzer_2023_4.pdf, https://armstat.am/file/article/marzer_2022_4.pdf, <https://armstat.am/am/?nid=81&id=1401>, https://armstat.am/file/article/marzer-iii_6.pdf դիտվել է 23.01.2026

Մարզի տնտեսության կառուցվածքում շարունակում է գերիշխել գյուղատնտեսությունը. դրա մասնաբաժինը 2001 թ. 10,1 %-ից նվազել է մինչև 9,3 % (2024 թ.), սակայն մարզը շարունակում է ապահովել ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության մոտ 1/10-ը (աղյուսակ 3): Տնտեսությունը հիմնականում կենտրոնացած է իրական հատվածի վրա. շինարարությունն ու մանրածախ առևտուրը ներկայում հանդես են գալիս որպես հիմնական շարժիչ ուժեր, իսկ ծառայությունների ոլորտը համեմատաբար թույլ է զարգացած:

Աղյուսակ 3

Շիրակի մարզի տնտեսության հիմնական ճյուղերի տեսակարար կշիռը ՀՀ տնտեսության ճյուղերի ընդհանուր ծավալում %

	2001	2011	2020	2024
Արդյունաբերություն	2,4	4,3	2,9	4,1
Գյուղատնտեսություն	10,1	11,8	10,0	9,3
Շինարարություն	1,5	5,6	4,0	4,5
Մանրածախ առևտուր	2,4	3,1	4,3	4,0
Ծառայություններ	1,9	1,8	1,4	1,7

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են. ՀՀ ԱՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

Արդյունաբերության տեսակարար կշիռը ՀՀ-ում 2024 թ. կազմել է 4,1 % (1987 թ.՝ 7,2 %), ինչը վկայում է երկարաժամկետ կառուցվածքային անկման մասին [2, էջ110]: 1989–2000 թթ. արդյունաբերությունը զգալիորեն տուժել է երկրաշարժի, պատերազմի,

անարդյունավետ սեփականաշնորհման և ներդրումների բացակայության հետևանքով: Սակայն 2001–2024 թթ. արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը աճել է 13,5 անգամ (աղյուսակ 4) [2, էջ105]:

Աղյուսակ 4

**Շիրակի մարզի արդյունաբերական արտադրանքի ծավալն
ըստ արտադրության բաժինների, մլն.դրամ**

	2001թ.	2011թ.	2019թ.	2020թ.	2024թ.	Տարբերությունը 2001-2024թթ., անգամ
Ընդամենը	9548.7	42 766.8	69 432.7	59 904.9	128 781.1	13,5
Լեռնաարդյունահանող արդյունաբերություն	102.1	124.1	264.5	609.1	1 447.1	14,2
մշակող արդյունաբերություն	6506.5	37 547.2	62 191.9	52 909.2	117 065.2	18,0
Էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտա- դրություն և բաշխում	2940.1	4 807.4	5 634.3	5 119.3	8 350.4	2,8

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ՄՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

Արդյունաբերության զարգացման ընթացքը կարելի է բաժանել երեք փուլերի.

1. Վերականգնման (2001–2011) – արդյունաբերական արտադրանքը աճել է 5,8 անգամ,
2. Կայունացման (2012–2020) – արդյունաբերական արտադրանքը աճել է 66,7 %,
3. Կայուն աճի (2020–2024) – արդյունաբերական արտադրանքը աճել է 2,2 անգամ:

Առաջատար ճյուղը մշակող արդյունաբերությունն է, որի մասնաբաժինը 2024 թ. կազմել է արդյունաբերության 91 %-ը (2008 թ.՝ 68 %): Մշակող արդյունաբերության ծավալը 2020–2024 թթ. աճել է 15,2 անգամ՝ մասամբ ճանապարհաշինարարական ծրագրերի ազդեցությամբ: Էլեկտրաէներգիայի, գազի և ջրամատակարարման ոլորտի տեսակարար կշիռը նվազել է 30,8 %-ից (2001 թ.) մինչև 6,5 % (2024 թ.):

Մշակող արդյունաբերության մեջ առաջատար է սննդի արդյունաբերությունը (2024 թ.՝ 59,8 %), ինչը պայմանավորված է գյուղատնտեսական հումքի առկայությամբ (աղյուսակ 5): Զբաղվածների թիվը ոլորտում գերազանցում է 2000-ը (XXI դ. սկզբին՝ <1000): Գյումրիում է տեղակայված հանրապետության խոշոր գարեջրի–ածիկի արտադրողներից մեկը՝ «Գյումրի գարեջուր» ՍՊԸ-ն, որի 2012 թ. համախառն արտադրանքը կազմել է 1,6 մլրդ դրամ:

Կարևոր ուղղություն է նաև թեթև արդյունաբերությունը՝ հիմնականում հագուստի արտադրություն, որի արտադրանքը արտահանվում է: Գյումրիում գործում է միակ միջին մեծության (301–500 աշխատող) ձեռնարկությունը՝ «Լենտեքս» ՍՊԸ-ն: Մարզում այլ կարևոր արտադրություններ են՝ «Գևորգ և Վահան» ՍՊԸ և «Նայթեքս» ընկերությունը Մարալիկում:

Արագ զարգացող ճյուղ է ոչ մետաղական հանքային արտադրատեսակների (շինանյութերի) արտադրությունը: 2020–2024 թթ. ոլորտի արտադրանքի ծավալը աճել է 15,2 անգամ՝ հիմնականում ճանապարհաշինարարական և քաղաքաշինական ծրագրերի ազդեցությամբ, իսկ տեղական հումքի առկայությունը հնարավորություն է տվել ընդլայնել արտադրությունը և բարձրացնել մրցունակությունը:

Մարզում մասնակիորեն շարունակում են գործել մեքենաշինական մի շարք ձեռնարկություններ՝ «Անալիտիկ» սարքերի գործարանը, «Քարմշակ մեքենա» ԲԲԸ-ն, «Հայր և որդի Գյոդակյաններ» ավտովերանորոգման գործարանը և «Մագնոն» ՍՊԸ-ն [3, էջ 246]: Շիրակի արդյունաբերության հիմնական կենտրոնը Գյումրին է, սակայն արտադրական գործունեություն իրականացվում է նաև Արթիկում, Մարալիկում և մի շարք գյուղական բնակավայրերում [9]:

Աղյուսակ 5

**Մշակող արդյունաբերության արտադրությունն
ըստ ապրանքատեսակների, մլն դրամ**

	2001	2011	2018	2020	2024	2001-2024թթ. տարբերությունը, անգամ
Սնդամթերքի արտադրություն	3524,3	31 674.4	53 721.5	42 818.0	69 737,8	19,8
Խմիչքների արտադրություն	725,4	1 381.0	3 337.6	3 024.9	3 211,2	4,4
Մանածագործական արտադրատեսակների արտադրություն	289,7	682.3	-	-	446,2	1,5
Հագուստի արտադրություն	155,6	608.2	1 587.6	3 338.1	7 547,3	48,5
Ոչ մետաղական հանքային արտադրատեսակների արտադրություն	978,9	2 013.0	2 818.7	2 153.1	32 650,7	33,3
Մեքենաների և սարքավորանքի արտադրություն,	123,4	441.0	78.3	-	267,1	2,2
Կահույքի արտադրություն	150,1	-		231.8	1 074,1	7,2
Այլ ապրանքատեսակներ	559,1	1287,3	841.0	1343,3	2130,8	3,8
Ընդամենը	6506.5	37 547.2	62 387.4	52 909.2	117 065.2	18,0

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

Շիրակի մարզի արդյունաբերության հիմնական մարտահրավերներն են՝ սարքավորումների հնացում, էներգակիրներից կախվածություն, որակյալ աշխատուժի արտա-

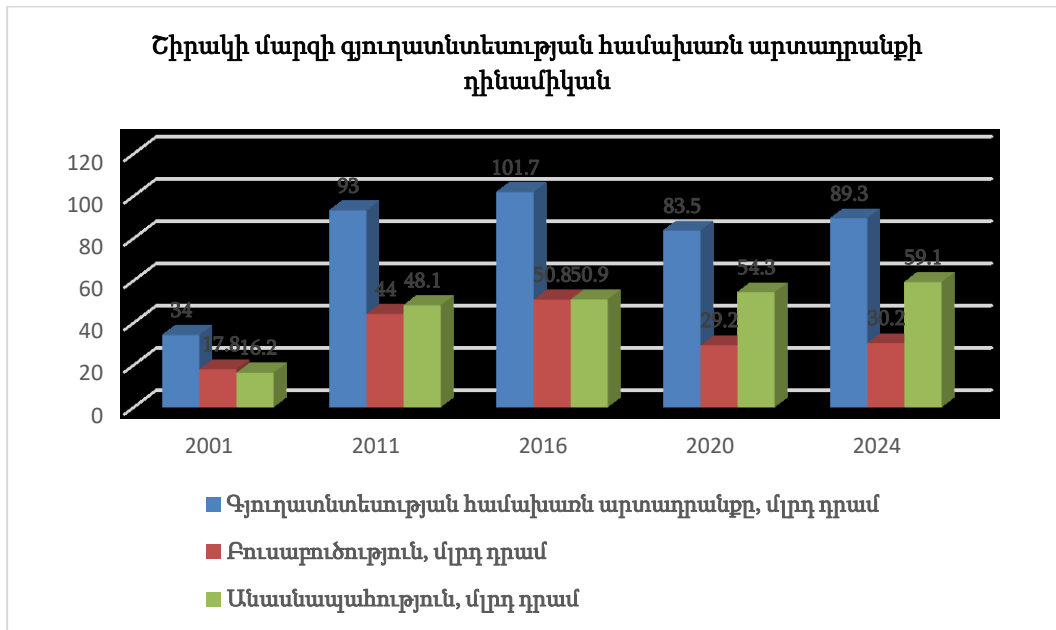
գաղթ, պետություն-կրթություն-բիզնես համագործակցության պակաս և արտադրողականության ցածր մակարդակ: Ներդրումային և միջկառուցվածքային քաղաքականության արդյունավետ իրականացումը կարող է բարձրացնել մարզի արդյունաբերական մրցունակությունը:

Գյուղատնտեսություն

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ֆիզիկական ծավալներում նկատվում է անկում, մինչդեռ դրամական արտահայտությամբ արձանագրվում է աճ՝ հիմնականում գյուղմթերքի գների բարձրացման հետևանքով: Գյուղատնտեսության դինամիկան կարելի է բաժանել երեք փուլերի (գծապատկեր 3).

1. **Վերականգնման փուլ (2001–2011 թթ.)** – համախառն արտադրանքը աճել է գրեթե 2,7 անգամ՝ հետխորհրդային ճգնաժամից հետո ոլորտի աստիճանական վերականգնման և շուկայական հարաբերություններին հարմարման շնորհիվ: Ներդրվել են նոր տեխնոլոգիաներ, ձևավորվել կայուն տնտեսական միջավայր:
2. **Դանդաղ անկման փուլ (2011–2020 թթ.)** – առաջին հինգ տարիներին աճի տեմպերը զգալիորեն դանդաղել են, իսկ 2020 թ. արձանագրվել է անկում՝ մոտ 83,5 մլրդ դրամ, որի պատճառներն են եղել COVID-19 համավարակը և Արցախյան 44-օրյա պատերազմի տնտեսական հետևանքները:
3. **Վերականգնման փուլ (2020–2024 թթ.)** – համախառն արտադրանքը կրկին աճել է: Անասնապահությունում արձանագրվել է արտադրանքի ծավալի աճ՝ խոզերի գլխաքանակի ավելացմամբ, մինչդեռ խոշոր և մանր եղջերավոր անասունների թիվը նվազել է (աղյուսակ 7):

Գծապատկեր 3

Գծապատկերը կազմելիս օգտագործվել են. ՀՀ ԱՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

Արտաշես Բոյաջյան, Գայանե Ավետիսյան

Այս փաստերը վկայում են, որ գյուղատնտեսության զարգացման ուղղությունը մնացել է անկայուն՝ կախված արտաքին և ներքին սոցիալ-տնտեսական գործոններից, և այն չունի արդյունաբերության նման կայուն աճի միտումներ:

Դաշտային ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ անասնազրկաքանակի կրճատումը պայմանավորված է կերային բազայի սահմանափակությամբ, ցածր գներով կաթի և մսամթերքի ներքին պահանջարկով, ինչպես նաև խոշոր եղջերավոր անասունների շրջանում պարբերաբար կրկնվող հիվանդություններով: Այս հանգամանքները վկայում են, որ գյուղատնտեսության աճի միտումները չեն ուղեկցվում կառուցվածքային կայունությամբ և պահանջում են նպատակային պետական ու տարածաշրջանային քաղաքականություն:

Աղյուսակ 6

Շիրակի մարզի բուսաբուծության ցանքատարածությունները, միջին բերքատվությունը և համախառն բերքը

	2001	2011	2016	2020	2024	2001-2024 Տարբերությունը%
Հացահատիկային և հացահատիկաընդեղային մշակաբույսեր						
Ցանքատարածությունը հա	42028	36403	48 494	33283	33665	-19,9
Բերքատվությունը ց/հա	19,5	27,0	32,5	19,7	19,0	-2,5
Համախառն բերքը հազ.տ	80,9	98,3	157,5	63,2	56,1	-30,7
Մարզի բնակչության մեկ շնչի հաշվով կգ	285,4	390,2	647,6	273,1	231,4	-18,9
Կարտոֆիլ						
Ցանքատարածությունը հա	2528	3 667	4 556	3536	3863	+52,8
Բերքատվությունը ց/հա	98,2	248,0	259,0	216,5	187,5	+90,8
Համախառն բերքը հազ.տ	24,8	91,0	118,0	76,6	72,4	+191,8
Մարզի բնակչության մեկ շնչի հաշվով կգ	87,6	361,2	485,2	331,0	298,6	+240,8
Բանջարաբուստանային մշակաբույսեր						
Ցանքատարածությունը հա	1349	1 523	1896	1440	1083	-19,7
Բերքատվությունը ց/հա	317,9	254,9	298,8	174,0	201,3	-37,2
Համախառն բերքը հազ.տ	29,0	38,8	56,6	25,1	21,8	-24,8
Մարզի բնակչության մեկ շնչի հաշվով կգ	102,4	154,0	232,7	108,5	89,9	-12,2
Պտղի և հատապտղի տնկարկներ						
Ցանքատարածությունը հա	215,0	441,0	534,0	637,0	614,0	+185,5
Բերքատվությունը ց/հա	33,0	77,4	186,5	64,7	59,1	+79,1
Համախառն բերքը հազ.տ	0,7	3,4	8,1	4,0	3,4	+385,7

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

2016 թ.-ից սկսած Շիրակի մարզում բուսաբուծության համախառն արտադրանքը զիջում է անասնապահությանը: Այս կառուցվածքային փոփոխությունը պայմանավոր-

ված է մսի սպառման աճով, ոչխարների արտահանմամբ և գյուղացիական տնտեսությունների կողմնորոշմամբ դեպի մաստու ուղղություն: Բուսաբուծությունը դարձել է ավելի խոցելի կլիմայական փոփոխությունների, ջրային ռեսուրսների սահմանափակման և ոչ արդյունավետ կառավարման պայմաններում:

Անցյալ տարիների տվյալները ցույց են տալիս հացահատիկային և բանջարաբուստանային մշակաբույսերի ցանքատարածությունների և բերքի կրճատում, մինչդեռ կարտոֆիլի, պտղի և հատապտղի արտադրությունը աճ է արձանագրել: Աղյուսակ 6-ը ցույց է տալիս, որ գյուղատնտեսական արտադրության ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2016 թ., իսկ 2020 թ.-ից հետո նկատվում է անկում, ինչը վկայում է ոլորտի համակարգային խնդիրների մասին՝ երաշտներ, ցրտահարություններ, կարկտահարություններ և այլ անբարենպաստ բնական երևույթներ:

Դաշտային ուսումնասիրությունների և գյուղացիների հարցումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ Շիրակի մարզի գյուղատնտեսության հիմնական մարտահրավերներն են ջրային ռեսուրսների սակավությունն ու ոչ արդյունավետ կառավարումը, ինչպես նաև սերմերի և պարարտանյութերի ցածր որակը [5]:

Վերջին տարիներին Աշոցքի համայնքի որոշ գյուղերում մշակվում են հաճար, ոսպ, վարսակ, հնդկացորեն և այլ մշակաբույսեր, որոնց միջին բերքատվությունը մեկ հեկտարի հաշվով կազմում է մոտ 700 կգ [7]: Պետական սուբսիդիաները սահմանված են հեկտարային՝ օրինակ՝ ոսպի համար՝ 100 հազ. դրամ, կորնզանի համար՝ 110 հազ. դրամ, հացահատիկի համար՝ 70 հազ. դրամ:

2001–2024թթ. ընթացքում հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածությունները կրճատվել են 19,9 %-ով, ինչը պայմանավորված է ոլորտի համեմատաբար ցածր եկամտաբերությամբ և այլ, ավելի շահութաբեր մշակաբույսերի ընդլայնմամբ՝ ներառյալ պտուղներ, հատապտուղ և կարտոֆիլ:

Նույն ժամանակահատվածում արձանագրվել է բերքատվության որոշակի անկում, որը բացասաբար է անդրադառնում ոլորտի կենսունակության և մրցունակության վրա (աղյուսակ 6): Մինչդեռ կարտոֆիլի, պտղի և հատապտղի արտադրությունը ցուցաբերել է շեշտակի աճ՝ հիմնականում շուկայի մեծ պահանջարկի և բարձր շահութաբերության պատճառով: Կարտոֆիլն առանձնանում է նաև ռիսկերի նկատմամբ դիմացկունությամբ, ինչն այն դարձնում է գրավիչ արտադրատեսակ գյուղացիական տնտեսությունների համար:

Շիրակի մարզը հացահատիկի և հատիկալնդեղենի արտադրության տեսակետից ՀՀ-ում զբաղեցնում է առաջատար դիրք՝ ապահովելով հանրապետության հացահատիկային արտադրանքի 25–32 %-ը [17, էջ 420]:

Բանջարաբուստանային մշակաբույսերի արտադրությունը համեմատաբար սահմանափակ է և, ըստ էության, գրեթե բացակայում է՝ հիմնականում պայմանավորված ջրատարության խնդիրներով և բարձր աշխատուժի ծախսերով: Բանջարեղենի արտադրությունը հիմնականում իրականացվում է տնամերձ տնտեսություններում՝ տեղական սպառման համար, իսկ շուկայական վաճառքի ծավալը փոքր է:

Մարզում ջերմոցային տնտեսությունների զարգացումը ստեղծում է հնարավորություն բանջարաբուստանային և հատապտղային արտադրության ընդլայնման համար: Վերջին 25 տարիներին բազմամյա տնկարկների և հատապտուղների արտադրությունը աճ է գրանցել՝ պայմանավորված շուկայի պահանջարկի բարձրացմամբ և արտադրության դիմացկունությամբ երաշտի և ջերմաստիճանային տատանումների նկատմամբ: Այս ճյուղի արտադրանքը ապահովում է բարձր եկամտաբերություն և նպաստում հյույթերի արտադրության ընդլայնմանը, ինչն ուժեղացնում է մարզի գյուղատնտեսության տնտեսական ներուժը:

Այսպիսով, մարզում նկատվում է ավանդական, համեմատաբար ոչ եկամտաբեր բուսաբուծությունից աստիճանական անցում դեպի ավելի շահութաբեր մշակաբույսերի արտադրություն, թեև բերքատվության անկումը շարունակվում է որոշ շրջաններում:

Աղյուսակ 7-ի տվյալները ընդգծում են անասնապահության կառուցվածքային և քանակական փոփոխությունները, որոնք արտացոլում են տնտեսական, սպառողական և իրավիճակային գործոնների ազդեցությունը:

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Շիրակի մարզի խոշոր եղջերավոր անասնազվիսաքանակը նվազել է 5 %-ով, որի մեջ կովերի թիվը կրճատվել է 5,9 %-ով: Այնուամենայնիվ, 2001–2016 թթ. ոլորտում գրանցվել է շեշտակի աճ, որը պայմանավորված էր կապիտալ ներդրումներով, անասնապահական արտադրանքի պահանջարկի աճով և պետական աջակցման ծրագրերով: Նույն ժամանակահատվածում սեզոնային արտագնա աշխատանքի միջոցով ընտանեկան փոխանցումները ևս նպաստել են ոլորտում ներդրումներին:

Աղյուսակ 7

Շիրակի մարզի անասնապահությունը

	2001	2011	2016	2020	2024	2001-2024թթ., տարբերությունը, %
Անասնազվիսաքանակ հազ. գլուխ						
Խոշոր եղջերավոր անասնապահություն	71,4	96,7	107,9	87,1	67,8	-5,0
Կովեր	33,6	45,5	47,4	41,0	31,6	-5,9
Խոզեր	7,1	13,5	18,7	23,7	31,6	+345,0
Ոչխարներ և այծեր	55,6	69,1	93,5	64,2	78,2	+40,6
Ձիեր	0,6	0,5	2,6	0,3	0,3	-50
Անասնապահական հիմնական մթերքների արտադրություն						
Միս հազ.տ	11,6	20,0	24,7	24,7	22,2	+91,4
Կաթ հազ.տ	63,3	98,8	115,7	100,2	78,1	+23,4
Ձու մլն.հատ	30,1	39,7	45,7	42,8	43,5	+44,5
Բուրդ տոննա	131,0	160,3	200,1	104,0	148,0	+13,0

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

2020–2024 թթ. խոշոր եղջերավոր անասնազվիսաքանակի կտրուկ անկումը պայմանավորված է մի քանի գործոններով: Նախ՝ 2020 թ. Արցախյան 44-օրյա պատերազմի

հետևանքով կորցվել է հսկայական կերային բազան, ինչը իջեցրել է սպառման ծավալը և բարձրացրել կերաբույսերի գները: Երկրորդ՝ 2020–2021 թթ. արոտավայրերի հրդեհները բացասաբար են ազդել կերային արտադրության վրա: Վերջապես, կովերի թվի նվազումը պայմանավորված է կաթի ցածր գնով՝ 120–150 դրամ/լ [7], երբ տարեկան կաթնատվությունը միջինում կազմում է 1500 լիտր (\approx 200–250 հազ. դրամ/կով) [6]:

Այս տվյալները վկայում են, որ անասնապահության ոլորտում առկա է կառուցվածքային ճգնաժամ, որը պահանջում է նպատակային պետական և տարածաշրջանային քաղաքականություն՝ կերային բազայի ապահովման, արտադրողականության բարձրացման և շուկայական խթանների ներդրման ուղղությամբ:

Շիրակի մարզում գյուղացիները նախընտրում են զարգացնել խոզաբուծությունն ու թռչնաբուծությունը՝ հաշվի առնելով գյուղմթերքների շուկայական գները: Խոզաբուծության գլխաքանակը 2001 թ. -ին կազմել է 7,1 հազար, մինչդեռ 2024 թ. հասել է 31,6 հազարի, ինչը վկայում է անասնապահության կառուցվածքային փոփոխությունների մասին:

Խոզի մսի արտադրությունը ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում կրկնապատկվել է: Աճի հիմնական գործոններն են՝ բնակչության սննդակարգի փոփոխությունը, Գյումրիում զբոսաշրջիկների թվի աճը, խոզերի կարճ բուծման ցիկը և բարձր եկամտաբերությունը, ինչպես նաև մասնագիտացված ֆերմերային տնտեսությունների զարգացումը: Խոզաբուծությունը ճգնաժամային իրավիճակում զսպում է մսամթերքի և մսի գների կտրուկ աճը և ապահովում ոլորտի որոշակի կայունություն:

Նախորդ տարիներին ոչխարաբուծությունը ցուցաբերել է աճի և անկման տատանումներ: 2016 թ. ոչխարների գլխաքանակը կազմել է 93,5 հազար, 2020 թ. նվազել է 64,2 հազարի, իսկ 2024 թ. վերականգնվել՝ հասնելով 78,2 հազարի, ինչը ցուցադրում է ընդհանուր 40,6 %-ոց աճ:

Դաշտային սոցիալ-տնտեսաաշխարհագրական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ խոշոր և մանր եղջերավոր անասնապահությունը զգայուն է ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոնների նկատմամբ: Անասնազլխաքանակի անկման հիմնական պատճառներից է հովիվների պակասը, քանի որ մի շարք գյուղական բնակավայրերում նրանք նախընտրել են այլ զբաղմունքներ, ինչպիսին են պարեկությունը կամ արտագնա շինարարական աշխատանքները Երևանում: Արդյունքում, գյուղացիները կրճատել են անասնազլխաքանակը՝ իրականացնելով մորթ, իսկ վերջին տասը տարիների ընթացքում մանր եղջերավորների մեծ մասը արտահանվել է դեպի Իրան և Մերձավոր Արևելքի երկրներ [6]: 2024 թ. դիտվող վերականգնումը հուսալի ազդանշան է ոլորտի կայացման և արոտների վերականգնման համար:

Ընդհանուր առմամբ, ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում աճ է արձանագրվել մսի, կաթի, ձվի և բրդի արտադրությունում, սակայն 2016 թ. -ից հետո նկատվում է որոշակի անկում (աղյուսակ 7):

Սոցիալական ոլորտ:

Սոցիալական ոլորտի ուսումնասիրության ժամանակ ուշադրությունը կենտրոնանում է տարածքային անհամաչափությունների պատճառների և հետևանքների վրա: Շիրակի մարզի սոցիալական ցուցանիշներն առանձնանում են ՀՀ միջին մակարդակից և Երևանի ցուցանիշներից:

Աղյուսակ 8-ի տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 2001–2024 թթ. ՀՀ-ում անվանական միջին աշխատավարձը աճել է 10,1 անգամ, իսկ Երևանում՝ 11,1 անգամ, ինչը վկայում է մայրաքաղաքի՝ տնտեսական ակտիվության կենտրոնի դերի ամրապնդման մասին: Շիրակի մարզում միջին աշխատավարձը 2024 թ. կազմել է 151,2 հազար դրամ՝ Երևանի միջին աշխատավարձի (328,9 հազար դրամ) 46 %-ը [13]: Թեև միջին աշխատավարձը մարզում աճել է 9,8 անգամ և գրեթե համապատասխանում է հանրապետության միջին տեմպին, այնուամենայնիվ պահպանվում է խորը տարածքային անհամաչափություն:

Աղյուսակ 8

Աշխատանքի շուկայի թվային ցուցանիշների շարժընթացը

	2001	2011	2018	2020	2024	2001-2024 տարբերությունը,
Միջին ամսական անվանական աշխատավարձ, դրամ						
ՀՀ	28345	108 092	172 727	189 716	287 172	10,1 անգամ
Երևան	29682	119 347	194 754	208 044	328 911	11,1 անգամ
Շիրակի մարզ	15420	81 824	107 111	117 888	151 202	9,8 անգամ
Աշխատանք փնտրող քաղաքացիներ, հազ. մարդ						
ՀՀ	162.8	81, 7	81, 6	87, 9	56 ,5	2,9 անգամ
Երևան	43.0	24,9	12,4	12, 4	4,6	9,5 անգամ
Շիրակի մարզ	33.6	11,0	15,5	17, 2	6,1	5,5 անգամ
Զբաղվածների թիվը, հազ. մարդ,						
ՀՀ	1264.9	1 175.1	1048,5	1 052.4	1 176.1	-7,2%
Երևան	355.7	333.3	268,0	307.6	429.6	+20,8%
Շիրակի մարզ	98.8	83.4	101,5	81.4	71.4	-28,8%
Բնակչությանը մատուցված ծառայությունների ծավալը, մլն. դրամ						
ՀՀ	187634.2	865 479.0	1 725 840.2	1 721 735.5	3 775 939.6	20,1 անգամ
Երևան	143164.9	746 268.1	1 411 212.0	1 498 067.6	3 262 691.6	22,8 անգամ
Շիրակի մարզ	6905.0	16 222.5	27 796.6	23 946.5	65 220.3	9,4 անգամ

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ 2001-2025թթ. հրատարակված վիճակագրական ժողովածուի նյութերը:

Շիրակի մարզում աշխատանք փնտրողների թվի կրճատումը պայմանավորված է ինչպես տնտեսական ակտիվության որոշակի աճով, այնպես էլ աշխատուժի արտագաղթով և գործազուրկների հաշվառման կարգավիճակի փոփոխություններով: 2001–2024 թթ. Երևանում աշխատանք փնտրողների թիվը նվազել է 9,5 անգամ, իսկ Շիրակի մարզում՝ 5,5 անգամ: Մայրաքաղաքում կտրուկ նվազումը հիմնականում պայմանավորված է նոր աշխատատեղերի ստեղծմամբ, մինչդեռ Շիրակում այն առավելապես կապված է արտագաղթի գործընթացների հետ:

Զբաղվածության կառուցվածքում ևս արձանագրվել են տեղաշարժեր: Երևանում զբաղվածների թիվը աճել է 20,8 %-ով՝ հանրապետության միջին 7,2 %-ոց անկման

Ֆոնին, իսկ Շիրակի մարզում աճը կազմել է 28,8 %: Մայրաքաղաքում զբաղվածության աճը պայմանավորված է տնտեսական գործունեության և ներքին միգրացիայի կենտրոնացմամբ, ինչը խորացնում է տարածքային զարգացման անհամաչափությունը: Շիրակի մարզում, հատկապես գյուղական բնակավայրերում, նկատվում է գյուղատնտեսությունից դեպի մայրաքաղաք տեղափոխման միտում, երբ ընտանիքները, վաճառելով անասուններն ու հողերը վարձակալության հանձնելով, տեղափոխվում են Երևան՝ ավելի բարձր եկամուտ ստանալու նպատակով [6]:

Բնակչության արտահոսքը նպաստել է նաև կրթական ենթակառուցվածքների կրճատմանը: Շիրակի մարզում փակման ենթակա է 48 դպրոց (Ախուրյան՝ 10, Ամասիա՝ 15, Անի՝ 7, Աշոցք՝ 11, Արթիկ՝ 4, Գյումրի՝ 1), որոնցում սովորում է 440 աշակերտ: 1950-ականներին նույն դպրոցներում աշակերտների թիվը գերազանցել է 6000-ը, 1980-ականներին՝ 4500-ը, այսինքն՝ վերջին տասնամյակներում արձանագրվել է շուրջ տասնապատիկ անգամ նվազում [15]:

Միաժամանակ, ՀՀ-ում ծառայությունների ընդհանուր ծավալը աճել է 20,1 անգամ՝ հասնելով 3,7 տրիլիոն դրամի, ինչը վկայում է տնտեսության հետինդուստրիալացման խորացման մասին (աղյուսակ 8): Երևանում այն աճել է 22,8 անգամ, և 2024 թ. մայրաքաղաքի բաժինը հանրապետության ծառայությունների ընդհանուր ծավալում հասել է 86,4 %-ի, ինչը փաստում է ոլորտի գերկենտրոնացումը: Շիրակի մարզում ծառայությունների ծավալը կազմել է 65 մլրդ դրամ՝ Երևանի ցուցանիշից զիջելով 9,4 անգամ, այն դեպքում երբ բնակչության տարբերությունը կազմում է ընդամենը 4,4 անգամ:

Այսպիսով, դիտարկվող ժամանակահատվածում Երևանի և Շիրակի մարզի միջև տնտեսական անջրպետը ոչ միայն չի կրճատվել, այլև բացարձակ արտահայտությամբ խորացել է:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը կրել է հակասական բնույթ՝ պայմանավորված կառուցվածքային փոփոխություններով և արտաքին գործոններով:

1. Ժողովրդագրական առումով ձևավորվել են նեղացված վերարտադրության միտումներ. խորացել են սեռատարիքային անհամամասնությունները, իսկ Գյումրի քաղաքում մինչաշխատունակ բնակչության թիվը զիջում է կենսաթոշակային տարիքի բնակչությանը: Ժողովրդագրական ռիսկերի մեղմման համար անհրաժեշտ է խթանել վերարտադրողական տարիքի բնակչության ներգաղթը՝ կրճատելով Երևանի և մարզի սոցիալ-տնտեսական անհամաչափությունները:
2. Արդյունաբերության ոլորտում բազմաճյուղ կառուցվածքից անցում է կատարվել դեպի սննդի արդյունաբերության գերակայությամբ միաճյուղ մոդելի: Զարգացման ռազմավարական ուղղություն պետք է դիտարկել մեքենաշինության արդիականացումը՝ պետական քաղաքականության և «պետություն-բուհ-գործարար հատված» համագործակցության շրջանակում:
3. Գյուղատնտեսության ոլորտում արձանագրվել են կառուցվածքային փոփոխություններ. աճել է կարտոֆիլի, բազմամյա տնկարկների և հատապտղային մշակա-

բույսերի արտադրությունը, մինչդեռ հացահատիկային մշակաբույսերի ծավալները նվազման միտում ունեն: Ռազմավարական հեռանկարներ ունի հատկապես բազմամյա տնկարկների զարգացումը, իսկ ռոռզման արդյունավետ կառավարման պայմաններում հնարավոր է ավելացնել հացահատիկային մշակաբույսերի արտադրության ծավալները: Անասնապահության ոլորտում նկատվում է վերակողմորոշում դեպի առավել շահութաբեր ճյուղեր՝ խոզաբուծություն և թռչնաբուծություն:

4. Ծառայությունների ոլորտում արձանագրվել է զգալի աճ, սակայն այն բնութագրվում է տարածքային գերկենտրոնացմամբ. Երևանի մասնաբաժինը շարունակում է մնալ գերակշռող, մինչդեռ Շիրակի մարզը շարունակում է բախվել սոցիալ-տնտեսական լուրջ խնդիրների:

5. Մարզի համայնքների զարգացման ծրագրերը լիովին չեն համապատասխանում առկա սոցիալ-տնտեսական իրողություններին և կարիք ունեն վերանայման:

Ընդհանուր առմամբ, Երևանի և Շիրակի մարզի միջև սոցիալ-տնտեսական անջրպետը խորացել է, ինչը պայմանավորում է տարածքային համաչափ զարգացմանն ուղղված նպատակային պետական քաղաքականության անհրաժեշտությունը:

Հետազոտությունն իրականացվել է Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական համալսարանի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ՝ «SUSh N01-SCI-2025» ծածկագրով «Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական դրությունը XX դարի երկրորդ կեսին և XXI դարի առաջին քառորդին» գիտական թեմայի շրջանակներում:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Ավագյան Ա., Մանասյան Մ.** ՀՀ բնակչության միգրացիան և ժողովրդագրական իրավիճակի տարածաշրջանային առանձնահատկությունները, // «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N 3-4: Երևան: 2017: 119-123 էջեր:
2. **Բոյաջյան Ա.** Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները XXդ. վերջին և XXIդ. սկզբին, // ՀՀ ԿԳՆ Շիրակի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր., պրակ Ա: 106-112 էջեր: Գյումրի: 2017:
3. **Բոյաջյան Ա., Ավետիսյան Գ.** Շիրակի արդյունաբերության զարգացման գործընթացները և հիմնախնդիրները (XXդ. վերջ XXIդ. սկիզբ) ՀՀ ԿԳՆ Մ. Նալբանդյանի անվան ԾՊՀ գիտական տեղեկագիր, N1, պրակ Բ: Գյումրի: 2020: 242-255 էջեր:
4. **Բոյաջյան Ա.** Շիրակի մարզի բնակչության միգրացիան, Դաշտային ազգագրական նյութեր, տետր 3: Գյումրի: 2023:
5. **Բոյաջյան Ա.** Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական դրությունը, Դաշտային սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրական նյութեր (այսուհետև՝ ԴՍԱՄՆ), տետր 1: Գյումրի: 2026:
6. **Բոյաջյան Ա.** Շիրակի մարզի գյուղատնտեսությունը, ԴՍԱՄՆ: Գյումրի: 2025: տետր 3:
7. **Բոյաջյան Ա.** Շիրակի մարզի գյուղատնտեսությունը, ԴՍԱՄՆ: Գյումրի: 202: տետր 2:
8. **Բոյաջյան Ա.** Շիրակի մարզի գյուղատնտեսությունը, ԴՍԱՄՆ, Գյումրի 2026, տետր 3:
9. *Կառնուտ գյուղական համայնքի 2017-2021թթ. զարգացման ծրագիր*, <http://shirak.mtad.am/files/docs/25041.pdf>, դիտվել է 01.02. 2026:
10. *Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ*, Հավելված ՀՀ կառավարության 2011 թ. նոյեմբերի 10-ի նիստի N 44 արձանագրային որոշման, https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/11/qax44-18_1.pdf, 21., դիտվել է 01.02. 2026:
11. ՀՀ մշտական բնակչության թիվը, https://armstat.am/file/article/marzer_2021_9.pdf, դիտվել է 25.01.2026:
12. ՀՀ մշտական բնակչության թիվը, https://armstat.am/file/article/marzer_2021_9.pdf, դիտվել է 25.01.2026:

13. ՀՀ ԱՎԿ, ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով <https://armstat.am/am/?nid=81&id=2778> , դիտվել է 25.01.2026:
14. ՀՀ ԱՎԿ , ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., 2014: 135 էջ: 145 էջ:
15. ՀՀ փակման եկթակա դպրոցները, «Ազգային անվտանգության սպառնալիքները» Մաս առաջին, Գիտական հետազոտություն: Երևան: 2026:
16. Մարնաշենի համայնքի 2017–2021 զարգացման ծրագիր, <http://shirak.mtad.am/files/docs/25045.pdf>, դիտվել է 25.01.2026
17. Պոտոյան Ա. ՀՀ տնտեսական և սոցիալական աշխարհագրություն, ԵՀ հրատ.: Երևան: 2002:546 էջ:
18. Սարգսյան Հ, Մարկոսյան Ա. Հայաստանի տնտեսության վերափոխումները և վերելքի հեռանկարները «Չանգակ» հրատ. Երևան: 2014: 552 էջ:

References

1. **Avagyan, A., Manasyan, M.** Migration of the RA Population and the Regional Features of the Demographic Situation *\Finance and Economics*. [HH bnakchutyan migratsian yev zhoghovrdagrakan iravichaki taratsashjanayin arandznahatkutyunnery *\ Finansner yev Ekonomika *], No. 3–4, Yerevan, 2017, pp. 119–123, p. 120. (in Armenien)
2. **Boyajyan, A.** Socio-Economic Changes in Shirak Marz at the End of the 20th Century and the Beginning of the 21st Century. [Shiraki marzi sotsial-tntesakan popokhutyunnery XX d. verjin yev XXI d. skzbin], HH KGN M. Nalbandyani anvan Shiraki petakan hamalsarani gitakan teghekagir, Prak A, pp. 106–112, Gyumri, 2017 (p. 110). (in Armenien)
3. **Boyajyan, A., Avetisyan, G.** Development Processes and Problems of Industry in Shirak (Late 20th – Early 21st Century). [Shiraki ardunderutyanyan zargatsman gortsyntasnery yev himnakhndimery (XX d. verj – XXI d. skizb)], HH KGN M. Nalbandyani anvan ShPH gitakan teghekagir, N 1, Prak B, Gyumri, 2020, pp. 242–255 (p. 246). (in Armenien)
4. **Boyajyan, A.** Migration of the Population of Shirak Marz. [Shiraki marzi bnakchutyan migratsian], Dashtayin azgagrakan nyuter, tetr 3. Gyumri, 2023. (in Armenien)
5. **Boyajyan A.** Socio-Economic Situation of Shirak Marz. [Shiraki marzi sotsial-tntesakan drutyuny, Dashtayin sotsial-tntesakan ashkharhagrakan nyuter (DSTAN), tetr 1, Gyumri, 2026. (in Armenien)
6. **Boyajyan, A.** Agriculture of Shirak Marz, FSEGM. [Shiraki marzi gyughatntesutyuny, DSTAN] tetr 3, Gyumri, 2025. (in Armenien)
7. **Boyajyan, A.** Agriculture of Shirak Marz, FSEGM. [Shiraki marzi gyughatntesutyuny, DSTAN], tetr 2, Gyumri, 2026. (in Armenien)
8. **Boyajyan A.** Agriculture of Shirak Marz, FSEGM. [Shiraki marzi gyughatntesutyuny, DSTAN], tetr 3, Gyumri, 2026. (in Armenien)
9. Development Program of Karnut Rural Community for 2017–2021. [Karnut gyughakan hamaynki 2017–2021 tt. zargatsman tsragir], <http://shirak.mtad.am/files/docs/25041.pdf> (accessed 01.02.2026). (in Armenien)
10. Concept Paper on Community Enlargement and the Formation of Inter-Community Associations. Appendix to Protocol Decision No. 44 of the RA Government Session of November 10, 2011. [Hamaynkneri khoshhoratsman yev mijhamaynkayin miavorumneri dzevavorman hayetsakarg, Havelvats HH karavarutyanyan 2011 t. noyemberi 10-i nisti N 44 ardzanagrayin voroshman] https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/11/qax44-18_1.pdf (accessed 01.02.2026). (in Armenien)
11. Permanent Population of the Republic of Armenia. [HH mshtakan bnakchutyan tivny], https://armstat.am/file/article/marzer_2021_9.pdf (accessed 25.01.2026). (in Armenien)
12. Permanent Population of the Republic of Armenia. [HH mshtakan bnakchutyan tivny], https://armstat.am/file/article/marzer_2021_9.pdf (accessed 25.01.2026). (in Armenien)
13. Statistical Committee of the Republic of Armenia. *The Marzes of the Republic of Armenia and Yerevan City in Figures*. [HH AVK, HH marzery yev Yerevan qaghaqy tverov], <https://armstat.am/am/?nid=81&id=2778> (accessed 25.01.2026).

14. Statistical Committee of the Republic of Armenia. *The Marzes of the Republic of Armenia and Yerevan City in Figures* [HH AVK, HH marzery yev Yerevan qaghaqy tverov], Vichakagrakan zhoghovatsu, Yerevan, 2014, pp. 135, 145. (in Armenien)
15. Schools Subject to Closure in the Republic of Armenia. [HH pakman entaka dprotsnery, “Azkayin anvtangutyun sparnaliqner”, Mas arajin] Gitakan hetazotutyun, *National Security* Yerevan, 2026. (in Armenien)
16. Development Program of Marmashen Community for 2017–2021. [Marmasheni hamaynki 2017–2021 tt]. Available at: <http://shirak.mtad.am/files/docs/25045.pdf> (accessed 25.01.2026). (in Armenien)
17. **Potosyan, A. H.** Economic and Social Geography of the Republic of Armenia. [HH intesakan yev sotsialakan ashkharhagrutyun] YPH hrat., Yerevan, 2002, p. 207 (546 p.).
18. **Sargsyan, H., Markosyan A.** Transformations of the Armenian Economy and Prospects for Growth [Hayastani intesutyan verapokhumnern yev verelqi herankarner], Zangak hrat., Yerevan, 2014, p. 27 (552p.). (in Armenien)

Ընդունվել է / Received on: **28. 01. 2026**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **13. 03. 2026**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **15. 05. 2026**

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Արտաշես Գևորգի ԲՈՅԱՋՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. թեկնածու,
Շիրակի պետական համալսարանի դոցենտ, Գյումրի:

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ a.boyajyan@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-8424-4522>

Artashes Gevorg BOYAJYAN: PhD in Historical Sciences, Assoc. Professor at ShSU,
Researcher at Shirak Center for Armenological Studies NAS, Gyumri, RA,
e-mail: a.boyajyan@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-8424-4522>

Գայանե Ռուբենի ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ՝ աշխ. գիտ. թեկնածու,
Շիրակի պետական համալսարանի դոցենտ, Գյումրի, ՀՀ

Էլ. հասցե՝ gayane.avetisyan.5@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-0522-979X>

Gayane Rules AVETISYAN: PhD in Geographical Sciences,
Associate Professor at ShSU, Gyumri, RA,

e-mail: gayane.avetisyan.5@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-0522-979X>